

15 No'lu Genel Yorum:

SU HAKKI

(Sözleşme, 11 ve 12. Maddeler)

Yirmi Dokuzuncu oturum (2002)

I. GİRİŞ

1. Su, hayat ve sağlığın esası olan kısıtlı bir doğal kaynaktır ve bir kamu malıdır. Bir insan hakkı olarak su hakkı, insanlık onuruna uygun bir hayat sürdürülebilmesi için zaruridir. Ayrıca bu hak, diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi için bir önkoşuludur. Komite, gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de su hakkının yaygın bir şekilde yadsındığı durumlarla sürekli olarak karşılaşmaktadır. Dünya üzerinde bir milyardan fazla kişi, temel su kaynaklarına erişimden yoksunken, yine birkaç milyar kişi yeterli sağlık koruma hizmetlerine erişememektedir; ki bu durum, su kirliliğinin ve su ile alakalı hastalıkların en başta gelen nedenidir.¹ Suyun sürekli olarak kirlenmesi, tükenmesi ve eşitsiz dağılımı, mevcut yoksulluğu daha da kötü bir hale getirmektedir. Taraf Devletler, su hakkının gerçekleştirilmesi için gerekli olan etkili tedbirleri bu genel yorumda düzenlendiği gibi ve hiçbir ayırım gözetmeksizin almak durumundadır. █

Su hakkının hukuki temelleri

2. Bir insan hakkı olarak su hakkı, herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya hakkı olduğunu öngörmektedir. Yeterli miktarda güvenli su, susuzluktan kaynaklanan ölümleri önlemek, su ile ilgili hastalıkların riskini azaltmak ve her türlü tüketim, yemek pişirme, kişisel veya ev içi sağlık gereksinimlerini karşılamak için gereklidir.

3. Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında, herkesin "yeterli beslenmeyi, giyinmeyi ve barınmayı" içeren yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkından doğan ve bu hakkın gerçekleştirilmesi açısından vazgeçilmez nitelikteki belirli birtakım haklar sıralanmaktadır. Bu paragraftaki "içerir" kelimesinin kullanımı, bahsi geçen hakların etraflı bir şekilde belirtilmediğine işaret eder. Su hakkının özellikle hayatı idame için en temel koşullardan biri olması sebebiyle, bu hakkın yeterli bir yaşam standardının sağlanması için güvence altına alınan haklar arasında bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, Komite tarafından daha önceden de tanıdığı üzere, Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında su hakkının bir insan hakkı olduğu belirtilmektedir (Bkz. 6 No'lu genel yorum (1995)).² Su hakkı, aynı zamanda, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı (12. Madde, 1. Paragraf)³ ve yeterli beslenme ve barınma hakkı (11. Madde, 1. Paragraf)⁴ ile ayrılmaz bir ilişki içindedir. Bu hakkın, başta yaşam hakkı ve insanlık onuru olmak üzere Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesinde belirtilen diğer haklarla da birlikte düşünülmesi gerekmektedir. █

4. Su hakkı antlaşmalar, bildirgeler ve diğer standartlar dahil olmak üzere pek çok uluslararası belgede tanınmıştır.⁵ Örneğin, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin 14.

¹ Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2000 yılında, dünya üzerindeki 1,1 milyar insanın, kişi başına günde en az 20 litre sağlıklı su sağlayabilen gelişmiş bir su kaynağına erişimi olmadığını (bunun % 80'i kırsal kesim olmak üzere); 2,4 milyar insanın ise sağlık koruma hizmetlerinden yoksun olduğunu belirlemiştir (Bkz. WHO, *The Global Water Supply and Sanitation Assessment 2000 (Küresel Su Sağlama ve Sağlık Koruma Değerlendirmesi)*, Cenevre, 2000, s. 1). Ayrıca, her yıl 2,3 milyar insan suya bağlı hastalıklara yakalanmaktadır: Bkz: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, *Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World (Dünya Tatlı Su Kaynaklarının Kapsamlı Değerlendirmesi)*, New York, 1997, s. 39.

² Bkz. Yaşlı kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerine Komite'nin 6 No'lu genel yorumu (1995), 5 ve 32. Paragraflar.

³ Bkz. Mümkün olan en yüksek seviyede sağlık standartlarına sahip olma hakkına ilişkin 14 No'lu genel yorum (2000), 11, 12 (a), (b) ve (d), 15, 34, 36, 40, 43 ve 51. Paragraflar.

⁴ Bkz. 4 No'lu genel yorum (1991), 8. Paragraf. Ayrıca bkz. İnsan Hakları Komisyonunun yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkının bir parçası olarak yeterli konut hakkı özel raportörü, Miloon Kothari'nin (E/CN.4/2002/59) raporu; Komisyonun 20 Nisan 2001 tarihli ve 2001/28 sayılı kararı uyarınca sunulmuştur. Yeterli beslenme hakkı ile ilgili olarak, ayrıca bkz. Komisyonun beslenme hakkı özel raportörü Jean Ziegler'in raporu (E/CN.4/2002/58), Komisyonun 20 Nisan 2001 tarihli ve 2001/25 sayılı kararı uyarınca sunulmuştur.

⁵ Bkz. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin 14. Maddesinin, 2 (h) Paragrafı; Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 24. Maddesinin, 2. (c) Paragrafı; Savaş Esirlerine Yapılacak Muameleye İlişkin Cenevre Sözleşmesinin (1949) 20, 26, 29 ve 46. Maddeleri; Savaş Zamanlarında Sivil Halkın Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesinin (1949) 85, 89 ve 127. Maddeleri; bunlara Ek I No'lu Protokolün (1977) 54 ve 55. Maddeleri; 2 No'lu Ek Protokolün (1977) 5 ve 14. Maddeleri; Birleşmiş

Maddesinin 2. Paragrafı, kadınların “özellikle [...] su kaynaklarıyla ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı”nın taraf Devletler tarafından temin edilmesini şart koşmaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 24. Maddesinin 2. Paragrafı ise, “besleyici yiyecekler ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla” taraf Devletlerin hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele etmesini gerekli kılmaktadır.

5. Taraf Devlet raporlarının incelenmesi sırasında, ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 16 ve 17. Maddeleri ve ilgili genel yorumları uyarınca sunulan taraf Devlet raporlarının biçim ve içeriğine ilişkin yeniden gözden geçirilmiş kılavuz ilkelere bağlı olarak Komite su hakkına düzenli olarak değinmiştir.

6. Su, kişisel ve ev içi kullanımın yanı sıra, Sözleşmede yer alan pek çok hakkın gerçekleştirilmesine yönelik pek çok farklı amaç için gereklidir. Örneğin, su, yemek yapımı (yeterli beslenme hakkı) ve çevresel sağlığın sağlanması (sağlık hakkı) için gereklidir. Su, aynı zamanda, kişilerin geçimlerini sağlayabilmesi (çalışarak geçimini sağlama imkanına ulaşma hakkı) ve muhtelif kültürel etkinliklere katılabilmesi (kültürel yaşama katılma hakkı) için esastır. Yine de, su tahsisinde öncelik, kişisel ve ev içi kullanıma bağlı su hakkına verilmelidir. Sözleşmedeki her bir hakka ilişkin ana yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gereken su kaynaklarının yanı sıra, açlık ve hastalıkların önlenmesi için gerekli olan su kaynaklarına da öncelik tanınmalıdır.⁶

Su ve Sözleşmede Yer Alan Haklar

7. Komite, yeterli beslenme hakkının gerçekleştirilmesi için, tarıma yönelik su kaynaklarına sürekli erişimin sağlanmasının önemini belirtmektedir. (Bkz. 12 No’lu genel yorum (1999)).⁷ Sürdürülebilir yağmur toplama ve sulama teknolojileri gibi su ve su yönetimi sistemlerine, kadın çiftçiler de dahil olmak üzere dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş çiftçilerin eşit erişimlerinin sağlanmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Taraf Devletler, Sözleşmenin “bir halkın sahip olduğu maddi kaynaklardan hiç bir koşulda yoksun bırakılmayacağını” belirten 1. Maddesinin 2. Paragrafını göz önünde bulundurarak, geçimlik tarım ve yerli halkların geçimini güvence altına almak için gerekli olan suya yeterli erişimin temin edilmesini sağlamalıdır.⁸

8. Sağlık hakkının bir yönü olarak Sözleşmenin 12. Maddesinin 2 (b) Paragrafında belirtilen çevresel sağlık koşulları, sağlığa yönelik güvenli olmayan ve zehirli sulardan kaynaklanan tehditleri önlemeye yönelik olarak ayırım gözetmeksizin çeşitli tedbirler almayı içermektedir.⁹ Örneğin taraf Devletler, doğal su kaynaklarına zararlı madde ve patojenik (*hastalık yapan*) mikropların bulaşmasının önlenmesini sağlamalıdır. Aynı şekilde taraf Devletlerin, su ekosistemlerinin insanların yaşam alanları için bir tehlike oluşturacak şekilde hastalık taşıyıcı zararlılara bir yaşam ortamı oluşturduğu durumlarda mücadele etmesi ve bu durumları izlemesi gerekmektedir.¹⁰

9. Bu genel yorum, taraf Devletlere Sözleşmeyi uygulaması ve rapor sunma yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardımcı olmak amacıyla, Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında belirtilen su hakkının normatif içeriğine (II. Bölüm, 1-12. Paragraflar); ilgili taraf Devlet yükümlülüklerine (III.

Milletler Mar Del Plata Su Konferansı Eylem Planı önsözü; Gündem 21, Paragraf 18.47, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu, *Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992* (A/CONF.151/26/Düzenleme.1 (Cilt. I ve Cilt. I/Düzeltilme.1, Cilt. II, Cilt. III ve Cilt. III/Düzeltilme.1)) (Birleşmiş Milletler Yayınları, Satış no. E.93.I.8), Cilt I: Konferanstan uyarlanmış kararlar, Karar I, Ek II; Su ve Sürdürülebilir Kalkınma üzerine Dublin Beyannamesi, 3 No’lu İlkesi, (A/CONF.151/PC/112); Birleşmiş Milletler Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı 2 No’lu İlkesi, *Kahire, 5-13 Eylül 1994* (Birleşmiş Milletler Yayınları, Satış No. E.95.XIII.18), Bölüm I, karar 1, Ek; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Avrupa Su Kaynakları Şartına ilişkin 14 No’lu tavsiye kararının (2001) 5 ve 19. Paragrafları; Birleşmiş Milletler İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt-Komisyonunun, içme suyu hakkının gerçekleştirilmesinin teşvikine yönelik 2002/6 sayılı kararı. Ayrıca bkz. İçme suyu sağlanması ve sağlık koruma hakkı Alt-Komisyon özel raportörü El Hadji Guissé’nin sunduğu, ekonomik sosyal ve kültürel hakların kullanımı ile içme suyu sağlanması ve sağlık koruma hakkının gerçekleştirilmesinin teşviki arasındaki ilişki üzerine rapor (E/CN.4/Sub.2/2002/10).

⁶ Ayrıca bkz. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Uygulama Planı 2002, 25 (c). Paragraf.

⁷ Bu, yeterli beslenme hakkının hem mevcudiyetine hem de erişilebilirliğine işaret etmektedir. (Bkz. 12 No’lu genel yorum (1999), 12 ve 13 Paragraflar).

⁸ Ayrıca bkz. Su Yollarının Denizcilik Dışı Kullanımı Yasası hakkında Birleşmiş Milletler Sözleşmesine eşlik eden fikir beyanı(A/51/869 of 11 April 1997). Buna göre, su yollarının kullanımından doğabilecek çatışmalarda insanların hayati ihtiyaçları tespit edilirken, “içme suyu ve açlığın önlenmesine yönelik yiyecek üretimi için gerekli su dahil insan hayatını devam ettirebilecek yeterli su sağlanması konusuna özel önem verilmesi” gerektiği belirtilmiştir.

⁹ Ayrıca bkz. 14 No’lu genel yorum, 15. Paragraf.

¹⁰ Hastalık taşıyıcı zararlıların neden olduğu hastalıklar, Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre böcekler tarafından taşınan hastalıkları (sıtma, filarya, dang, Japon ensefalitini, sarı humma, vb.), suda yaşayan salyangozların ara taşıyıcılık yaptığı hastalıkları (şistosomiasis) ve omurgalı hayvanlardan insanlara geçen zoonozları içermektedir.

Bölüm); ilgili hak ihlallerine (IV. Bölüm) ve ulusal düzeydeki uygulamalara (V. Bölüm) odaklanmaktadır. Taraf Devletler dışında kalan aktörlerin yükümlülükleri ise VI. Bölümde ele alınmaktadır.

II. SU HAKKININ NORMATİF İÇERİĞİ

10. Su hakkı, hakları ve özgürlükleri içeren bir haktır. Su hakkı için gerekli olan mevcut su kaynaklarına devamlı olarak erişebilme hakkı ile keyfi su kesintileri ya da keyfi biçimde su kaynaklarının kirlenmesine maruz kalmama hakkı dahil müdahale edilmeme hakkı, ilgili özgürlükler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, ilgili haklar, insanların su hakkını kullanabilmelerinde fırsat eşitliği sağlayacak bir su kaynakları sistemi ve yönetimine sahip olma hakkını içermektedir.

11. Su hakkının unsurları, Sözleşmenin 12. Maddesi ve 11. Maddesinin 1. Paragrafı gereğince insanlık onuru, yaşam ve sağlığına uygun olmalıdır. Suyun uygunluğu yalnızca dar anlamda, yani sadece hacim esasında miktara ve teknolojilere bakarak yorumlanmamalıdır. Su, yalnızca ekonomik bir fayda olarak değil, sosyal ve kültürel bir fayda olarak ele alınmalıdır. Su hakkının gerçekleştirilme şekli, aynı zamanda sürdürülebilir olmalı ve bu hakkın mevcut ve gelecek kuşaklar için gerçekleştirilebilmesini sağlamalıdır.¹¹

12. Su hakkı için gerekli olan su farklı durumlara göre çeşitlilik gösterse de, aşağıdaki etmenler her türlü şart altında geçerlidir:

(a) *Mevcudiyet.* Her bir kişi için sağlanan su, kişisel ve ev içi kullanım için yeterli ve sürekli olmalıdır;¹² bu türden kullanımlar arasında suyun içme, kişisel sağlığı koruma, çamaşır yıkama, yiyecek hazırlama, kişisel ve hane halkı sağlığını koruma amacıyla olağan kullanımı yer almaktadır.¹³ Her bir kişi için mevcut bulunan su miktarı, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) kılavuz ilkelerine uygun olmalıdır.¹⁴ Bazı kişi ve gruplar ise, içinde buldukları sağlık, iklim ve çalışma koşulları sebebiyle fazladan suya gereksinim duyabilmektedir.

(b) *Nitelik.* Tüm kişisel ve ev içi kullanım için gereken su güvenli olmalıdır; bu nedenle su, insanın sağlığını tehlikeye sokabilecek mikroorganizmalardan, kimyasal maddelerden ve radyolojik tehlikelerden arınmış olmalıdır.¹⁵ Ayrıca, tüm kişisel ve ev içi kullanımlar için suyun kabul edilebilecek renkte, kokuda ve tatta olması gerekir.

(c) *Erişilebilirlik.* Taraf Devletlerin yargı alanı dahilinde, su ve suyla ilgili tesis ve hizmetlerin hiçbir ayırım gözetmeksizin herkes tarafından erişilebilir olması zorunludur. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen dört boyutu bulunmaktadır:

i. *Fiziksel Erişilebilirlik.* Su ve suyla ilgili yeterli tesis ve hizmetler, nüfusun tüm kesimleri tarafından güvenli bir biçimde erişilebilir olmalıdır. Tüm hane halkı, eğitim kurumu ve işyerlerinde, veya bunların hemen yakınında yeterli, güvenli ve kabul edilebilir suyun bulunması gerekmektedir.¹⁶ Ayrıca, tüm su tesis ve hizmetleri yeterli nitelikte, kültürel olarak uygun ve toplumsal cinsiyete, yaşam döngüsü ve mahremiyet gereksinimlerine duyarlı olmalıdır.

¹¹ Sürdürülebilirliğin tanımı için bkz. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu ,Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992, Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, 1, 8, 9, 10, 12 ve 15. İlkeler; Gündem 21, 5.3, 7.27, 7.28, 7.35, 7.39, 7.41, 18.3, 18.8, 18.35, 18.40, 18.48, 18.50, 18.59 ve 18.68. İlkeler.

¹² Suyun "sürekli" olarak sağlanması, buradaki düzenliliğinin kişisel ve ev içi kullanım için yeterli olması anlamına gelmektedir.

¹³ Bu bağlamda, "içme" ile kastedilen, gıda maddeleri ve meşrubat aracılığıyla gerçekleştirilen su tüketimidir. "Kişisel sağlık koruma", insan dışkısının atılması anlamında kullanılmıştır. Su bazı araçların söz konusu olduğu yerlerde, su, kişisel sağlığın korunması için gereklidir. "Yiyecek hazırlama", içinde su karıştırılan ya da suyla temasa geçen tüm maddeler dahil gıda maddelerinin temizliği ve hazırlanmasını içermektedir. Suyun "kişisel sağlığı ve ev içi sağlığı koruma" amacıyla kullanımı ise, kişisel temizlik ile hane halkının içinde bulunduğu ortamının temizliği anlamına gelmektedir.

¹⁴ Bkz. J. Bartram ve G. Howard, "Domestic water quantity, service level and health: what should be the goal for water and health sectors (Ev içi kullanımda su miktarı, hizmet düzeyi ve sağlık: Su ve sağlık sektörlerinin hedefi ne olmalıdır)", DSÖ, 2002. Ayrıca bkz. P.H. Gleick, (1996) "Basic water requirements for human activities: meeting basic needs (İnsan faaliyetleri için temel su gereksinimleri: temel ihtiyaçların karşılanması)", *International Water*, 21, s. 83-92.

¹⁵ Komite, burada taraf Devletlere, DSÖ'nün *Guidelines for drinking-water quality (İçme suyunun niteliği için kılavuz ilkeler)*, 2. baskı, 1-3 Ciltler (Cenevre, 1993)'ini referans göstermektedir; bu doküman, "uygun biçimde uygulandığı takdirde, insan sağlığına zararlı olduğu bilinen su bileşenlerinin yok edilmesi veya asgariye indirilmesi yoluyla içme suyu kaynaklarının sağlıklı olmasını sağlayacak ulusal standartlara bir temel teşkil etme amacını" taşımaktadır.

¹⁶ Ayrıca bkz. 4 No'lu genel yorum (1991), 8 (b). Paragraf; 13 No'lu genel yorum (1999), 6 (a). Paragraf; 14 No'lu genel yorum (2000), 8 (a) ve (b). Paragraflar. Hane halkı, sürekli veya yarı sürekli ikamet yerleri ile geçici konaklama alanlarını içermektedir.

ii. *Ekonomik erişilebilirlik.* Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetler herkes tarafından karşılanabilir olmalıdır. Suyun güvenliğinin sağlanması ile ilgili doğrudan ve dolaylı masraf ve ücretlerin ödenebilir olması; ve Sözleşmede yer alan diğer hakların gerçekleştirilmesini tehlikeye atmaması veya tehdit etmemesi gereklidir.

iii. *Ayırım gözetmeme.* Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetler, Sözleşme ile yasaklanan nedenlerin hiçbirine bağlı olarak ayırım gözetmeksizin, toplumda en fazla riske açık ve toplum dışına itilmiş kesimler dahil olmak üzere herkes tarafından kanunen ve fiilen erişilebilir olmalıdır.

iv. *Bilgiye erişilebilirlik:* Bu erişilebilirlik türü, su ile ilgili meselelere ilişkin bilgileri araştırma, elde etme ve yayma hakkını içerir.¹⁷

Geniş kapsamlı uygulaması olan belirli konular

Ayırım gözetmeme ve eşitlik ilkeleri

13. Taraf Devletlerin, su hakkının hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın (2. Maddenin 2. Paragrafı) ve kadın ve erkekler için eşit bir biçimde (3. Madde) kullanılmasını güvence altına alma yükümlülüğü tüm Sözleşme yükümlülüklerine yayılmıştır. Sözleşme, bu suretle, su hakkının eşit olarak kullanılmasına ve bu haktan eşit biçimde yararlanılmasına zarar verme veya bunu geçersiz kılma niyet veya etkisi taşıyan ırk, renk, cinsiyet, yaş, dil, din, siyasi veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum, fiziksel veya zihinsel engel, sağlık durumu (HIV/AIDS dahil), cinsel tercih, sivil, siyasi veya diğer statülere göre yapılan her türden ayrımcılığı yasaklamaktadır. Komite burada, ciddi kaynak sıkıntısı yaşandığı zamanlarda bile, bir toplumdaki riske açık grupların nispeten düşük maliyetli hedef programlarıyla korunabileceğinin ve korunması gerektiğinin altını çizdiği 3 No'lu genel yorumu (1990) hatırlatmaktadır.

14. Taraf Devletler, kişi ve grupların su hakkının elde edilmesi için gerekli olan araç ve haklardan mahrum kalmasına neden olan ve Sözleşme ile yasaklanan temellere dayalı olarak yapılan her türlü fiili ayrımcılığın ortadan kaldırılması için gerekli tüm tedbirleri almalıdır. Taraf Devletler, su kaynaklarının tahsisi ve suya yapılan yatırımların, toplumun tüm üyelerinin suya ulaşımını kolaylaştırılmasını sağlamalıdır. Kaynakların uygun olmayan şekillerde tahsis edilmesi, açık olarak yapılmayan bir ayrımcılığa yol açabilir. Örneğin nüfusun çok daha geniş bir bölümünün faydalanabileceği su tesis ve hizmetlerine değil de, çoğunlukla nüfusun küçük ve ayrıcalıklı bir kesiminin erişebileceği pahalı su tesis ve hizmetlerine oransız bir şekilde yatırım yapılmaması gerekmektedir.

15. Taraf Devletler, su hakkıyla ilgili olarak, yeterli araçlardan yoksun kişilere gerekli suyu ve su tesislerini sağlamakla ve, ayrıca, su ve suyla ilgili hizmetlerin temininde uluslararası boyutta yasaklanmış nedenlere bağlı olarak yapılan her türlü ayrımcılığı önlemekle özel olarak yükümlüdür.

16. Su hakkı herkes için geçerli bir hak olsa da, taraf Devletler, kadınlar, çocuklar, azınlık grupları, yerli halklar, mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilmiş kişiler, göçmen işçiler, mahkum ve tutuklular gibi, bu haklarını kullanırken geleneksel olarak zorluklarla karşılaşan kişi ve gruplarla özel olarak ilgilenmelidir. Taraf Devletler, özellikle aşağıdaki şu unsurların sağlanması için gerekli tedbirleri almalıdır:

a. Kadınların, su kaynakları ve suyla ilgili haklara ilişkin karar alma süreçlerinden dışlanmaması. Suyun toplanması ile ilgili olarak kadınların üzerindeki oransız yükün hafifletilmesi gerekmektedir;

b. Çocukların, suyun yetersizliği sebebiyle ve üzerlerindeki su toplama yüküne bağlı olarak eğitim kurumlarında ve evlerinde kendi insan haklarından yoksun bırakılmaması. Halihazırda yeterli içme suyu olmayan eğitim kurumlarına yeterli su tedarik edilmesi, acil olarak ele alınması gereken bir konudur;

c. Kırsal ve yoksul kentsel bölgelerin, uygun ve sabit su hizmetlerine erişebilmesi. Kırsal bölgelerde geleneksel su kaynaklarına erişimin, yasadışı gasplara veya kirliliğe karşı korunması gerekmektedir. Kayıt dışı insan yerleşimleri ile evsiz kişiler de dahil olmak üzere yoksun kentsel bölgelerin sabit ve düzgün su tesislerine erişebilmesi gerekmektedir. Hiçbir hane, konut veya arsa durumuna bağlı olarak su hakkından mahrum bırakılmamalıdır.█

d. Yerli halkların miras aldıkları topraklarda suya erişimlerinin gasp ve yasadışı kirlenmeye karşı korunması. Kendi su erişimlerini planlamaları, dağıtımını sağlamaları ve denetlemeleri için Devletlerin yerli halklara kaynak tahsisinde bulunması gerekmektedir;

¹⁷ Bkz. 48. Paragraf.

e. Göçebelerin ve gezici toplulukların geleneksel ve özel olarak belirlenmiş konaklama yerlerinde yeterli suya erişebilmeleri;

f. Mültecilerin, sığınmacıların, yerinden edilmiş kişilerin ve yaşadıkları yerlere geri dönenlerin, kamplarda veya kırsal-kentsel bölgelerde yaşıyor olmalarına bakılmaksızın yeterli suya erişebilmeleri. Mülteciler ve sığınmacılara tanınan su hakkının, bir ülkenin vatandaşlarına tanınan aynı koşullarda tanınması gerekmektedir.

g. Mahkum ve tutuklulara, uluslararası insancıl hukukun ve Birleşmiş Milletler Mahkumlara Muamelede uygulanacak Asgari Standart Kuralların¹⁸ gerekleri uyarınca günlük kişisel gereksinimlerini karşılayacak uygun ve güvenli su tedarik edilmesi.

h. Yaşlı kişiler, engelli kişiler, doğal felaket mağdurları, afete eğilimli yerlerde yaşayan kişiler gibi, suya fiziksel erişimde zorluk çeken gruplar ile kurak ve yarı-kurak alanlarda veya küçük adalarda yaşayanlara uygun ve yeterli su temin edilmesi.

III. TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Genel hukuki yükümlülükler

17. Sözleşme, hakların giderek artan bir şekilde gerçekleştirilmesini ve mevcut kaynaklar ölçüsünde ortaya çıkan kısıtları kabul etse de, taraf Devletlere hemen işlerlik kazanması gereken muhtelif yükümlülükler yüklemektedir. Taraf Devletlerin su hakkı ile ilgili olarak birtakım doğrudan yükümlülükleri bulunmaktadır; bu hakkın hiçbir ayırıcılık gözetmeden uygulanmasının güvence altına alınması (2. Madde, 2. Paragraf), ve 11. Maddenin 1. Paragrafı ile 12. Maddenin tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik tedbirler alma yükümlülüğü (2. Madde, 1. Paragraf) bunlar arasında yer almaktadır. Alınan bu tedbirler kasti ve su hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik olmalıdır.

18. Su hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için mümkün olan en hızlı ve etkili biçimde hareket etmek, taraf Devletlerin Sözleşme kapsamında yerine getirmesi gereken değişmez ve sürekli bir yükümlülüktür. Taraf Devletlerin su, teknoloji, mali kaynaklar ve uluslararası yardım gibi çok geniş bir kaynak yelpazesi ile uğraşması sebebiyle, bu hakkın gerçekleştirilmesi, Sözleşme kapsamındaki tüm diğer haklarda olduğu gibi gerçekleştirilebilir ve uygulanabilir olmalıdır.

19. Su hakkı ile ilgili olarak alınan irticai tedbirlere müsaade edilmemesi güçlü bir öngörüdür.¹⁹ İrticai tedbirlerin taammüden alınması durumunda, Taraf Devlet, tüm seçenekleri iyice gözden geçirdikten sonra bu tedbirleri getirdiğini ve söz konusu tedbirlerin, Sözleşmede tanınan hakların bütünü çerçevesinde haklı gösterilebileceğini ispatlamakla yükümlüdür.

Özel hukuki yükümlülükler

20. Su hakkı, tüm diğer insan haklarında da söz olduğu üzere, taraf Devletlere üç tür yükümlülük yüklemektedir: bunlar, *saygı duyma* [*riayet etme*] yükümlülüğü, *koruma* yükümlülüğü ve *yerine getirme* [*gerçekleştirme*] yükümlülüğüdür.

(a) Saygı duyma [*riayet etme*] yükümlülüğü

21. Saygı duyma [*riayet etme*] yükümlülüğü, taraf Devletlerin su hakkının kullanılmasına doğrudan veya dolaylı yollarla engel olmaktan sakınmasını gerekli kılar. Bu yükümlülük, diğer şeylerin yanı sıra şunları içermektedir: yeterli suya eşit biçimde erişilmesini kısıtlayacak sınırlandıracak veya yadsıyacak her türlü uygulama veya faaliyetten kaçınmak; su tahsisiyle ilgili alışılmış veya geleneksel düzenlemelere keyfi müdahaleden sakınmak; devlet tesislerinden kaynaklanan atıklar veya silah kullanımı/testi gibi nedenlerle ortaya çıkan yasadışı su kısıntısı veya kirletilmesinden kaçınmak; ve cezai bir tedbir olarak, suyla ilgili hizmet ve ilgili altyapılara erişimi kısıtlamaktan ya da tahrip etmekten kaçınmak (örneğin uluslararası insancıl hukuku ihlal ederek silahlı çatışma zamanlarında bunu yapmak).

22. Komite, silahlı çatışmalar, olağanüstü haller ve doğal felaketler sırasında su hakkının, taraf Devletlerin uluslararası insancıl hukuk altında bağlı bulunduğu yükümlülükleri de kapsadığını

¹⁸ Bkz. 12 Ağustos 1949 tarihli 3. Cenevre Sözleşmesinin 20, 26, 29. ve 46. Maddeleri ; 12 Ağustos 1949 tarihli 4. Cenevre Sözleşmesinin 85, 89 ve 127. Maddeleri; Birleşmiş Milletler Mahkumlara Muamelede uygulanacak Asgari Standart Kuralların 15. Maddesi ile 20. Maddesinin 2. Paragrafı, *Human Rights: A Compilation of International Instruments (İnsan Hakları: Uluslararası Araçlar derlememesi) içinde*, Birleşmiş Milletler Yayınları, Satış No. E.88.XIV.1.

¹⁹ Bkz. 3 No'lu genel yorum (1990), 9. Paragraf.

kaydeder.²⁰ Bu, sivil nüfusun hayati idamesi için zaruri olan içme suyu tesisatı, tedarik ve sulama işleri gibi araçların ve doğal çevrenin uzun vadeli, yaygın ve ağır hasarlara karşı korunmasını; ve ayrıca, sivil nüfus ile mahkum ve tutukluların yeterli suya erişimlerinin sağlanmasını içermektedir.²¹

(b) Koruma Yükümlülüğü

23. *Koruma* yükümlülüğü, su hakkının kullanılmasına üçüncü kişilerin herhangi bir şekilde müdahalesinin taraf Devletlerce engellemesini gerektirmektedir. Üçüncü kişiler, gruplar, tüzel kişiler ve diğer yapılar ile bunların yetkisi dahilinde hareket eden aktörleri içermektedir. Bu yükümlülük, diğer şeylerin yanı sıra, yeterli suya eşit olarak erişimin üçüncü kişilerce yadsınmasını; ve üçüncü kişilerin su kaynaklarını (doğal kaynaklar, kuyu suları ve diğer su dağıtım sistemleri gibi) kirletip bu kaynaklardan haksız biçimde su çıkarmasını önleyici gerekli ve etkili yasal veya diğer tedbirlerin alınmasını içermektedir.

24. Suyla ilgili hizmetlerin (su boru hatları, su tankerleri, nehir, kaynak veya membalara erişim, vb.) üçüncü şahıslar tarafından işletildiği veya kontrol edildiği durumlarda, yeterli güvenli ve kabul edilebilir suya eşit olarak ve karşılanabilir fiziksel erişimin bu şahıslar tarafından tehlikeye sokulması taraf Devletlerce engellenmelidir. Bu türden istismarların engellenmesi için, Sözleşmeye ve bu genel yoruma uygun biçimde etkin bir denetim sisteminin oluşturulması gerekmektedir; bu sistem ise, bağımsız izleme mekanizmalarını, halkın gerçek katılımını ve buna uyulmaması durumunda cezai müeyyideler getirilmesini içermektedir.

(c) Yerine getirme [gerçekleştirme] yükümlülüğü

25. *Yerine getirme [gerçekleştirme]* yükümlülüğü kolaylaştırma, teşvik ve tedarik etme yükümlülüklerine ayrıştırılabilir. Kolaylaştırma yükümlülüğü, kişi ve toplulukların bu hakkı kullanabilmelerine yardımcı olacak olumlu tedbirlerin taraf Devletlerce alınmasını gerekli kılar. Teşvik etme yükümlülüğü, suyun sıhhi kullanımı ile su kaynaklarının korunmasını sağlamaya ve su israfını asgariye indirmeye yönelik yöntemler hususunda uygun eğitimi sağlamak için tedbirler alınmasını zorunlu kılar. Kişi veya grupların kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden ötürü ve ellerinde araçlarla bu haklarını kullanamadıkları durumlarda da, bu hakkın taraf Devletlerce yerine getirilmesi zorunludur.

26. *Yerine getirme* yükümlülüğü, taraf Devletlerin su hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik gerekli tedbirleri almasını gerekli kılar. İlgili yükümlülük, diğer şeylerin yanı sıra, ulusal siyasal ve hukuki yapı kapsamında ve tercihen mevzuat yoluyla bu hakkın gerektiği gibi tanınmasını sağlamayı; bu hakkın gerçekleştirilmesi için ulusal düzeyde bir su stratejisi ve eylem planı benimsemeyi; suyun herkes için karşılanabilir olmasını sağlamayı; ve özellikle kırsal ve yoksun kentsel bölgelerde, suya erişimin geliştirilmesini ve sürdürülebilir olmasını kolaylaştırmayı içerir.

27. Taraf Devletler, suyun maddi olarak karşılanabilir olmasını sağlamak için, gerekli birtakım tedbirleri almak durumundadır. Bunlar arasında, (a) uygun ve düşük maliyetli bir dizi tekniklerin ve teknolojilerin kullanılması; (b) ücretsiz veya düşük maliyetli su temini gibi uygun ücret politikaları; ve (c) geçim yardımları bulunmaktadır. Su hizmetlerine yönelik tüm ödemelerin, hakkaniyet ilkesine dayanması gerekmektedir; buna göre ise, ister devlet eliyle isterse özel olarak sağlanmış olsun, bu hizmetlerin, dezavantajlı gruplar da dahil herkes tarafından ödenebilir olması gerekir. Hakkaniyet ilkesi, görece daha yoksul hane halkları üzerine su giderlerinin oransız bir yük olarak binmemesini talep eder.

28. Taraf Devletler, şimdiki ve gelecek kuşaklar için yeterli ve güvenli su olmasını sağlamak için geniş kapsamlı ve bütüncül strateji ve programlar benimsemelidir.²² Bu türden strateji ve programlar şunları içerebilir: (a) Suyun sürdürülebilir olmayan şekillerde çıkarılması, yönünün değiştirilmesi ve baraj yapımı sebebiyle su kaynaklarının tükenmesi tehlikesinin azaltılması; (b) su havzaları ve su ile ilgili diğer ekosistemlere radyasyon, zararlı kimyasallar ve insan dışı gibi maddeler bulaşmasının azaltılması veya ortadan kaldırılması; (c) su rezervlerinin izlenmesi; (d) önerilen gelişmelerin yeterli suya erişime engel olmamasının sağlanması; (e) mevcut su ile doğal ekosistem havzaları üzerinde iklim değişimi, çölleşme, topraktaki tuz miktarının artması, ormansızlaştırma ve biyolojik çeşitliliğin

²⁰ Komite, insan hakları hukuku ile insancıl hukukun birbiriyle olan ilişkisiyle ilgili olarak, Uluslararası Adalet Divanının, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Tehdidin Meşruluğu ve Nükleer Silah Kullanımı)* içindeki hükümlerine dikkat çekmektedir. *ICJ Raporları (1996)*, s. 226, 25. Paragraf.

²¹ Bkz. Cenevre Sözleşmelerine Ek I No'lu Protokolün (1977) 54 ve 56. Maddeleri; II No'lu Protokolün (1977) 54. Maddesi; 12 Ağustos 1949 tarihli 3. Cenevre Sözleşmesinin 20 ve 46. Maddeleri; ve 12 Ağustos 1949 tarihli 3. Cenevre Sözleşmesinin 3. genel Maddesi.

²² Bkz. 5. No'lu son not. Gündem 21, 5, 7 ve 18. Bölümler; ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Uygulama Planı (2002), 6 (a), (l) ve (m), 7, 36 ve 38. Paragraflar.

azalması gibi etkileri olabilecek eylemlerin söz konusu etkilerinin değerlendirilmesi;²³ (f) suyun nihai kullanıcılar tarafından verimli kullanımın arttırılması; (g) dağıtım sırasında su israfının azaltılması; (h) acil durumlara karşılık vermek için gerekli mekanizmaların oluşturulması; ve (i) bu strateji ve programları yürütecek yetkin kurumlar ile uygun kurumsal düzenlemelerin oluşturulması.

29. Herkesin yeterli sağlık koşullarına erişebilmesinin sağlanması, yalnızca insanlık onuru ve mahremiyet için bir temel teşkil etmekle kalmayıp, aynı zamanda sağlanan içme suyunun ve ilgili kaynakların niteliğinin korunması için de önde gelen bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴ Taraf Devletler, güvenli sağlık tesisi hizmetlerini, sağlık ve yeterli konut hakkına uygun olarak (Bkz. 4 No'lu genel yorum (1991) ve 14 No'lu genel yorum (2000)), özellikle kırsal ve yoksun kentsel bölgelerde ve kadın ve çocukların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak giderek artan bir biçimde genişletme yükümlülüğü altındadır.

Uluslararası yükümlülükler

30. Sözleşmenin 2. Maddesinin 1. Paragrafı, 11. Maddesinin 1. Paragrafı ve 23. Maddesi, uluslararası işbirliği ve yardımın önemli rolünün taraf Devletlerce tanınmasını ve Devletlerin su hakkını tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik olarak müstakil ve ortak tedbirler almasını gerekli kılar.

31. Taraf Devletler, su hakkı ile ilgili uluslararası yükümlülüklerine uyabilmek için, su hakkının diğer ülkelerde de kullanılabilmesine riayet etmelidir. Uluslararası işbirliği, taraf Devletlerin, diğer ülkelerde su hakkının kullanımına doğrudan veya dolaylı müdahale etmekten kaçınmasını gerekli kılar. Taraf Devletlerin yargı alanı kapsamında gerçekleştirilen herhangi bir faaliyetin, bir başka ülkenin, kendi yargı alanı dahilindeki kişiler için su hakkını gerçekleştirme ehliyetinden mahrum bırakmaması gerekmektedir.²⁵

32. Taraf Devletler, su hakkının güvence altına alınması için gerekli olan mal ve hizmetler ile su sağlanmasını engelleyebilecek ambargolardan veya benzeri tedbirlere başvurmadan her zaman kaçınmalıdır.²⁶ Su, hiçbir zaman ekonomik ve siyasi bir baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Bu noktada Komite, ekonomik yaptırımlarla ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasındaki ilişkiye dair 8 No'lu genel yorumunda beyan ettiği fikirlerini hatırlatmaktadır.

33. Kendi vatandaş ve şirketlerinin diğer ülkelerde yaşayan kişi ve toplulukların su hakkını ihlal etmesinin önüne geçmek amacıyla, taraf Devletlerin birtakım tedbirler alması gerekmektedir. Taraf Devletlerin, siyasi veya hukuki yollarla üçüncü şahısların su hakkına riayet etmesini sağlayacak tedbirler alabildiği durumlarda, bu tedbirlerin, Birleşmiş Milletler Antlaşmasına ve ilgili uluslararası hukuk mevzuatına uygun olması gerekmektedir.

34. Devletlerin, su hakkının diğer ülkelerde gerçekleştirilmesini mevcut kaynakları ölçüsünde kolaylaştırması gerekmektedir; bu ülkelere su kaynağı tedarik edilmesi; mali ve teknik yardım sağlanması; ve gerektiği durumlarda gereken yardım yapılması, kolaylaştırma yolları arasındadır. Mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere sağlanan yardımlar da dahil olmak üzere, afet yardımları ile acil yardımların, yeterli su sağlanması dahil Sözleşme kapsamındaki haklara öncelik tanınması gerekmektedir. Uluslararası yardımın, Sözleşme ve diğer insan hakları standartlarına uygun, sürdürülebilir ve kültürel açıdan uygun olması gerekmektedir. Ekonomik açıdan gelişmiş taraf Devletlerin, gelişmekte olan daha yoksul ülkelere bu bağlamda yardım etmesi bu devletlerin özel bir sorumluluğu ve yararidir.

35. Taraf Devletler, uluslararası anlaşmalarda su hakkına gereken önemin verilmesini sağlamalı ve bu amaçla, daha başka hukuki araçların geliştirilmesini göz önünde bulundurmalıdır. Diğer uluslararası ve

²³ Bkz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve müteakip protokoller.

²⁴ Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin 14. Maddesinin 2. Paragrafı, kadınların "özellikle [...] su kaynaklarıyla ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı"nın taraf Devletler tarafından temin edilmesini şart koşmaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 24. Maddesinin 2. Paragrafına göre ise, bütün toplum kesimlerinin [...] toplum ve çevre sağlığı [...] konusunda temel bilgileri elde etmeleri ve bu bilgileri kullanmalarına yardımcı olunması" taraf Devletlerce sağlanmalıdır.

²⁵ Komite, bu noktada Su Yollarının Denizcilik Dışı Kullanımı Yasası hakkında Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin gerekliliklerine dikkati çekmektedir; buna göre, su yollarının adil biçimde kullanımının tespitinde toplumsal ve insani ihtiyaçların göz önünde bulundurulması; taraf Devletlerin, çatışma halinde ve nedeniyle ortaya çıkan zararları önleyici tedbirler alması; ve tedbirler alınırken temel insani ihtiyaçlara öncelik tanınması gerekmektedir. Bkz. Sözleşmenin 5, 7 ve 10. Maddeleri.

²⁶ Komite, 8 No'lu genel yorumunda (1997), sağlık koruma teçhizatları ve temiz içme suyu üzerine getirilen yaptırımların olumsuz etkilerine dikkat çekmiş; ve bu türden yaptırım rejimlerinin temiz su temini için gerekli olan altyapıların tamirini de içermesi gerektiğini bildirmiştir.

bölgesel anlaşmaların sonuçları ve uygulanması ile ilgili olarak, taraf Devletlerin, bu hukuki araçların su hakkına olumsuz etkiler yaratmamasını sağlayacak tedbirler alması gerekmektedir. Ticaretin liberalleşmesi ile ilgili anlaşmaların, ilgili ülkelerin su hakkını tam anlamıyla gerçekleştirme kapasitesini azaltmaması veya buna engel olmaması gerekmektedir.

36. Taraf Devletlerin, uluslararası örgüt üyelerinin faaliyetlerinin su hakkına gereken önemi göstermesini sağlaması gerekmektedir. Buna göre, uluslararası mali kurumların, bilhassa Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve bölgesel kalkınma bankalarının üyesi olan taraf Devletlerin, kredi politikalarında, kredi anlaşmalarında ve diğer uluslararası tedbirlerde su hakkının dikkate alınmasını sağlayacak tedbirler alması gerekmektedir.

Ana yükümlülükler

37. Komite, 3 No'lu genel yorumunda (1990), Sözleşme kapsamında beyan edilen tüm hakların az azından asgari düzeyde yerine getirilmesini sağlamanın, taraf Devletlerin ana yükümlülüğü olduğunu teyit etmiştir. Komitenin görüşüne göre, su hakkına ilişkin hemen işlerlik kazanması gereken birtakım ana yükümlülükler şu şekilde ifade edilebilir:

a. Hastalıkların önlenmesine yönelik olarak, kişisel ve ev içi kullanım için gerekli yeterli ve güvenli asgari su miktarına erişimin sağlanması;

b. Su ve suyla ilgili tesis ve hizmetlere erişim hakkının başta dezavantajlı veya toplum dışına itilmiş gruplar için olmak üzere ayırım gözetmeksizin sağlanması;

c. Yeterli, güvenli ve düzenli su temin eden; beklemeye geçen zamanın ortaya çıkardığı engelleri ortadan kaldıracak su çıkış noktalarına sahip ve hane halklarına makul uzaklıkta bulunan tesis ve hizmetlere erişim sağlanması;

d. Suya fiziksel erişim sırasında kişisel güvenliğin tehlike altında olmamasının sağlanması;

e. Suyla ilgili mevcut tüm tesis ve hizmetlerin adaletli dağılımının sağlanması;

f. Nüfusun tümüne ulaşan ulusal bir su stratejisi ve eylem planı benimsenmesi ve uygulanması; ilgili strateji ve eylem planının, katılımcı ve şeffaf bir süreç temelinde tasarlanması ve düzenli olarak gözden geçirilmesi gerekmektedir; sürecin yakından izlenebilmesine olanak tanıyan yöntemler içermesi gerekmektedir (su hakkı göstergeleri ve karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları, vb.); ve ayrıca eylem planı ve stratejinin planlanmasını sağlayan süreç ile bunların içeriği, dezavantajlı ve toplum dışına itilmiş tüm gruplara özel olarak dikkat etmelidir.

g. Su hakkının gerçekleştirilme veya gerçekleştirilmeme düzeyinin izlenmesi;

h. Savunmasız ve toplum dışına itilmiş grupları korumak amacıyla nispeten düşük maliyetli su programları benimsenmesi;

i. Suya bağlı hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrol altına alınması, özellikle de yeterli sağlık koşullarına erişimin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması;

38. Komite, hiçbir şüpheye mahal vermemek açısından, yardım edebilecek durumda olan taraf Devlet ve diğer aktörlerin, gelişmekte olan ülkelerin 37. Paragrafta belirtilen ana yükümlülükleri yerine getirmesine olanak sağlayacak ekonomik ve teknik yardım ve işbirliğine gitmelerinin onların bir yükümlülüğü olduğunu vurgulamaktadır.

IV. İHLALLER

39. Su hakkının normatif içeriği (Bkz. II. Bölüm) taraf Devlet yükümlülükleri (III. Kısım) üzerine uygulandığında, su hakkına yönelik ihlallerinin tespit edilmesini kolaylaştıran dinamik bir süreç başlatılmış olur. Aşağıdaki paragraflar, su hakkına yönelik ihlallere dair çeşitli örnekler sunmaktadır.

40. Taraf Devletler, genel ve özel yükümlülüklerine uyduklarını ortaya koyabilmek açısından, su hakkının gerçekleştirilmesine yönelik gerekli ve uygulanabilir tedbirleri aldıklarını göstermek durumundadır. Uluslararası hukuka göre, bu türden tedbirleri iyi niyetle almaktaki başarısızlık su hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Taraf Devletlerin, yukarıda 37. Paragrafta belirtilen askıya alınmaz (*non-derogable*) ana yükümlülüklerine uymamasının hiçbir biçimde haklı gösterilemeyeceğinin vurgulanması gerekmektedir.

41. Taraf Devletlerin su hakkıyla ilgili yükümlülüklerine uyamayacak durumda olması ile bunlara uymaktaki isteksizliğinin birbirinden ayrılması, ne türden fiil ve ihmallerin su hakkını ihlali anlamına geldiğini belirlerken büyük önem taşımaktadır. Bu, yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı ile

sağlık hakkından bahseden 11. Maddenin 1. Paragrafı ve 12. Madde ile taraf Devletleri mevcut kaynakları ölçüsünde gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılan 2. Maddenin 1. Paragrafından kaynaklanmaktadır. Su hakkının gerçekleştirilmesi için mevcut kaynaklarını azami seviyede kullanmada isteksiz olan Devletler, Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmektedir. Kaynak sıkıntısının, taraf Devletlerin Sözleşme altındaki yükümlülüklerini gerine getirmesini imkansız kılması durumunda, taraf Devletler, yukarıda belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi için ellerindeki tüm mevcut kaynakları kullanmak amacıyla her türlü çabayı gösterdiklerini ispatlamak durumundadırlar.

42. Su hakkına yönelik ihlaller, icrai fiiller (*acts of commission*) yoluyla, yani taraf Devletlerin doğrudan faaliyetleri veya Devletlerce gerektiği gibi düzenlenmeyen diğer yapıların faaliyetleri neticesinde ortaya çıkabilir. Bu türden ihlaller arasında, 37. Paragrafta belirtilen ana yükümlülüklerle uyuşmayan irticai tedbirlerin benimsenmesi; su hakkının sürekli olarak kullanılması için gerekli olan mevzuatın resmi olarak askıya alınması veya yürürlükten kaldırılması; ya da su hakkına ilişkin önceden var olan ulusal veya uluslararası hukuki yükümlülüklerle açıktan açıkça çelişen mevzuat veya politikaların benimsenmesi yer almaktadır.

43. İhmali fiillerden (*acts of omissions*) kaynaklanan ihlaller, herkesin su hakkının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik uygun tedbirlerin alınmamasını; suyla ilgili ulusal bir politikanın olmamasını; ve ilgili kanunları yürürlüğe koymaktaki başarısızlığı içermektedir.

44. İhlallerin tam bir listesini önceden çıkartmak mümkün olmasa da, bu yükümlülüklerin düzeyine ilişkin Komitenin çalışmalarından ortaya çıkan çeşitli örnekler belirlemek mümkündür:

a. Saygı duyma yükümlülüğünün ihlal edilmesi, taraf Devletlerin su hakkına engelleyici müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Bu, diğer şeylerin yanı sıra şunları içerir: (i) keyfi biçimde ya da gerekçe göstermeksizin suyla ilgili hizmet ve tesislerinin bağlantısının kesilmesi veya bunlardan hariç tutulma; (ii) Su ücretlerinde ayırım gözetilen veya karşılanamayacak düzeyde fiyat artışı; ve (iii) su kaynaklarının insan sağlığını etkileyecek biçimde kirlenmesi veya kesilmesi;

b. Koruma yükümlülüğünün ihlal edilmesi, Devletlerin yargı alanı dahilindeki kişileri üçüncü şahısların su hakkını ihlal etmesine karşı koruma altına almak için gereken tedbirleri almamasından kaynaklanmaktadır.²⁷ Bu, diğer şeylerin yanı sıra şunları içerir: (i) suya kirli maddeler bulaşmasını ve haksız su çıkarımını önlemeye yönelik kanunları yürürlüğe koymada ve bu kanunları uygulamadaki başarısızlık; (ii) su hizmetlerini sağlayanların etkili bir biçimde kontrol edilememesi ve denetlenememesi; (iii) su dağıtım sistemlerinin (örneğin boru hatları ve kuyuların) müdahale, hasara ve yıkıma karşı korunmaması;

c. Yerine getirme yükümlülüğünün ihlali, taraf Devletlerin, su hakkının gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik tüm gerekli tedbirleri almamasıyla ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili örnekler, diğer şeylerin yanı sıra, şöyle sıralanabilir: (i) herkesin su hakkını sağlamak amacıyla tasarlanmış ulusal bir su politikasının benimsenmemesi ya da uygulanmaması; (ii) kamu kaynaklarının, kişi veya grupların, bilhassa da savunmasız ve toplum dışına itilmiş olanların, su haklarını kullanamamalarına yol açacak şekilde yetersiz seviyede harcanması veya hatalı tahsisi; (iii) su hakkının ulusal düzeyde gerçekleştirilmesinin izlenmesindeki (örneğin, su hakkı göstergeleri ve karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları belirlenmesindeki) başarısızlık; (iv) suyla ilgili hizmet ve tesislerin adaletsiz dağılımını azaltacak tedbirlerin alınmaması; (v) acil yardım mekanizmalarının benimsenmemesi; (vi) herkesin hakkı asgari temel düzeyde kullanabilmesini sağlayamama; (vii) Devletlerin, diğer Devletler veya uluslararası örgütlerle anlaşmalara girerken, su hakkına ilişkin uluslararası hukuki yükümlülüklerini göz önünde bulundurmamaları.

V. ULUSAL DÜZEYDE UYGULAMA

45. Taraf Devletler, Sözleşmenin 2. Maddesinin 1. Paragrafına göre, Sözleşme altındaki yükümlülüklerini uygularken, "özellikle yasal tedbirlerin alınması dahil, gerekli her türlü tedbiri almayı" taahhüt etmektedir. Devlet kapsamındaki özel koşullara en uygun tedbirlerin neler olacağını tayin etme konusunda tüm taraf Devletlerin takdir yetkisi bulunmaktadır. Yine de Sözleşme, herkesin su hakkını mümkün olan en kısa sürede kullanabilmesi için gereken tüm tedbirleri alma konusunda tüm taraf Devletleri açıkça yükümlü kılmaktadır. Su hakkının gerçekleştirilmesi için tasarlanmış herhangi bir ulusal tedbirin, diğer insan haklarının kullanılmasına engel olmaması gerekmektedir.

Mevzuat, Strateji ve Politikalar

²⁷ Üçüncü kişilerin tanımı için 23. Paragrafa bakınız.

46. Mevcut mevzuat, strateji ve politikaların su hakkından doğan yükümlülükler ile bağdaşmasını sağlamak için yeniden incelenmesi; ve şayet Sözleşmenin gerekleri ile uyumsuzluk içindeyseler yürürlükten kaldırılması, düzeltilmesi ya da tümünden değiştirilmesi gerekmektedir.

47. Tedbir alma ödevi, taraf Devletlere, su hakkının gerçekleştirilmesine yönelik olarak ulusal bir strateji veya eylem planı benimseme konusunda açık bir yükümlülük dayatmaktadır. Bu strateji: (a) insan hakları hukuku ve ilkelerine dayanmalı; (b) her yönüyle su hakkını ve taraf Devletlerin buna ilişkin yükümlülüklerini kapsamalı; (c) açık hedefler tanımlamalı; (d) ulaşılabilecek hedefler ve amaçları belirlemeli, ve bunların başarılması için bir zaman çizelgesi hazırlamalı; ve (e) yeterli politikalar ile bunlara ilişkin karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları belirlemelidir. Söz konusu stratejinin, süreç için kurumsal sorumluluk oluşturması; hedef ve amaçlara ulaşmak için mevcut kaynakları belirlemesi; kaynakları kurumsal sorumluluk doğrultusunda tahsis etmesi; ve bu stratejinin uygulanmasını sağlamak için sorumluluk mekanizmaları oluşturması gerekmektedir. Taraf Devletler, su hakkına ilişkin ulusal stratejilerini belirleyip uygularken, Birleşmiş Milletlerin uzman birimlerinden teknik yardım almaya ve bunlarla işbirliğine gitmeye açık olmalıdır (Bkz. IV. Bölüm).

48. Ulusal su stratejileri ve eylem planlarının belirlenmesi ve uygulanmasında, diğer ilkelerin yanı sıra ayrımcılık gözetmeme ve halkın katılımı ilkelerine saygı gösterilmesi gerekir. Kişi ve grupların su haklarını kullanmalarını etkileyebilecek karar alma süreçlerine katılım hakları, su ile ilgili her türlü politika, program veya stratejinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Kamu yetkilileri veya üçüncü kişiler tarafından tutulan su ve suyla ilgili hizmetlerle çevresel koşullara ilişkin bilgilere kişi ve grupların tam ve eşit erişimi sağlanmalıdır.

49. İyi yönetim, su hakkı dahil tüm insan haklarının etkili bir biçimde uygulanması için temel bir unsurdur; bu sebeple, ulusal su stratejileri ve eylem planlarının, yargısal sorumluluk, ve ayrıca yargının bağımsızlığı ve şeffaflığı ilkelerine dayanması gerekmektedir. Hakkın gerçekleştirilmesi için uygun ortamın yaratılması amacıyla, taraf Devletlerin, özel sektör ve sivil toplum eylemlerini sürdürürken su hakkının bilincinde olması ve bu hakkın önemini göz önünde bulundurmasını sağlayacak uygun tedbirleri alması gerekmektedir.

50. Taraf Devletler, su hakkı stratejilerini işlevsel hale getirebilmek için bir çerçeve mevzuat benimsemeyi faydalı bulabilirler. Bu türden bir mevzuatın şunları içermesi gerekir: (a) ulaşılabilecek hedef ve amaçlar ile bunları başarmak için belirlenen bir zaman çizelgesi (b) ilgili amaca ulaşmak için kullanılacak araçlar; (c) uluslararası örgütler, özel sektör ve sivil toplum işbirliğine gidilmesinin amaçlanması; (d) süreç için kurumsal sorumluluk; (e) bunun izlenmesi için gerekli ulusal mekanizmalar; (f) başvuru yolları ve usulleri.

51. Suyla ilgili politikaların uzlaştırılması için, bölgesel ve yerel otoritelerle ulusal bakanlıklar arasında yeterli eşgüdümü sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmektedir. Su hakkını uygulama yetkisinin bölgesel ve yerel otoritelere devredildiği durumlarda, taraf Devletlerin Sözleşme yükümlülüklerine uyma sorumluluğu saklı kalmaktadır; bu sebeple, söz konusu yetkili mercilerin gerekli su hizmet ve tesislerin işleyişini sürdürmek ve bunları genişletmek için emirleri altında yeterli kaynaklara sahip olması taraf Devletlerce sağlanmalıdır. İlgili hizmetlere erişimin bu merciler tarafından ayrımcılık yaparak engellenmemesi, ayrıca taraf Devletlerce güvence altına alınmalıdır.

52. Taraf Devletler, su hakkının gerçekleştirilmesini etkili bir biçimde izlemekle yükümlüdür. Su hakkının gerçekleştirilmesine yönelik sürecin izlenmesi sırasında, taraf Devletlerin yükümlülüklerini uygulamalarına etki eden zorluk ve faktörleri belirlemesi gerekmektedir.

Göstergeler ve karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları

53. İzleme sürecine yardımcı olmak maksadıyla, ulusal su stratejileri ve eylem planları kapsamında su hakkı göstergelerinin belirlenmesi gerekir. Bu göstergeler, taraf Devletlerin 11. Maddenin 1. Paragrafı ile 12. Madde altındaki yükümlülüklerini ulusal ve uluslararası düzeyde izlemek üzere tasarlanmış olmalıdır. Göstergelerin, yeterli su kapsamındaki farklı unsurları (örneğin yeterlilik, güvenlik ve kabul edilebilirlik, maddi olarak karşılanabilirlik ve fiziksel olarak erişilebilirlik, vb.) ele alması; Sözleşme kapsamında yasaklanmış ayrımcılık temellerine göre ayrıştırılması; ve taraf Devletlerin yargı alanı ve idaresi altında ikamet eden tüm kişileri kapsamaması gerekir. Taraf Devletler, uygun göstergeler konusunda Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (HABITAT), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun devam eden çalışmalarından rehberlik temin edebilirler.

54. Taraf Devletlerden, uygun su hakkı göstergelerini belirlemesini takiben, her bir göstergeye ilişkin ulusal karşılaştırmalı değerlendirme sonuçları belirlemesi beklenmektedir.²⁸ Komite, periyodik raporlama usulü sırasında, ilgili taraf Devletle birlikte "kapsam oluşturma" sürecinde yer alacaktır. Kapsam oluşturma, bir sonraki raporlama dönemi boyunca ulaşılmaması beklenen hedefleri ortaya koyacak gösterge ve karşılaştırmalı değerlendirmelerin ilgili taraf Devlet ve Komite tarafından ortaklaşa değerlendirilmesini içerir. Taraf Devlet, su hakkının uygulanmasını izlemek amacıyla, süreci takip eden beş yıl içerisinde bu ulusal karşılaştırmalı değerlendirmeleri kullanacaktır. Bunun ardından gelen raporlama sürecinde ise, taraf Devlet ve Komite karşılaştırmalı değerlendirme sonuçlarının başarılıp başarılıp olmadığı, ve karşılaşılan güçlüklerin nedenlerini değerlendirecektir (Bkz. 14 No'lu genel yorum (2000) 58. Paragraf). Taraf Devletlerin, ayrıca, karşılaştırmalı değerlendirmelerin belirlenmesi ve rapor hazırlama sürecinde, veri toplama ve ayrıştırılmasıyla ilgili olarak uzman birimlerin kapsamlı bilgi ve danışmanlık hizmetlerinden yararlanması gerekir.

Başvuru yolları ve sorumluluk

55. Su hakkı yadsınan tüm kişi veya grupların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde adli veya diğer başvuru yollarına erişebilmesi gerekmektedir (Bkz. 9 No'lu genel yorum (1998), 4. Paragraf ile Çevre ve Kalkınma konulu Rio Bildirgesinin 10. İlkesi).²⁹ Komite, bu noktada, su hakkının birtakım Devletlerce anayasal koruma altına alındığını, ve ulusal mahkemelerden önce hukuk davalarına konu olduğunu belirtmektedir. Su hakkı ihlal edilen tüm mağdurların geri ödeme, iade, tazmin, telafi ve eylemin tekrarı olmamasının güvence altına alınması gibi uygun tazminat hakkına sahip olması gerekir. Ulusal ombudsmanlar, insan hakları komisyonları ve benzeri kurumların su hakkıyla ilgili ihlalleri ele alabilmesi gerekmektedir.

56. Taraf Devletlerin veya diğer üçüncü kişilerin su hakkına müdahale edebilecek herhangi bir eyleme girişmesinden önce, ilgili yetkili merciler, böylesi eylemlerin hukuken caiz ve Sözleşmeye uygun bir şekilde gerçekleşmesini ve şunları kapsamasını sağlamalıdır: (a) eylemden etkilenmiş kişilere danışılması; (b) önerilen tedbirlere ilişkin tüm bilgilerin yerinde ve zamanında ifşası; (c) önerilen eylemlerin makul bir ihbar süresi içinde duyurulması; (d) eylemden etkilenen kişilere hukuki başvuru yollarının açık olması (e) eylemden etkilenen kişilere hukuki başvuru yollarından yararlanabilmeleri için hukuki destek sağlanması (ayrıca bkz. 4 (1991) ve 7 No'lu (1997) genel yorumlar). Şayet kişilerin su için ödeme yapamaması durumunda bu türden eylemlere girişiliyorsa, bu kişilerin kapasitelerinin göz önünde bulundurulması zorunludur. Kişiler, kendileri için gerekli olan asgari düzeydeki sudan hiçbir koşulda mahrum bırakılamazlar.

57. Su hakkını tanıyan uluslararası araçların iç hukuk sistemine dahil edilmesi her koşulda teşvik edilmesi gereken bir durum olmakla birlikte; bu, hukuki başvuru yollarının kapsam ve etkinliği büyük ölçüde artırılabilir. Bu araçların iç hukuk sistemine dahil edilmesi, mahkemelerin su hakkıyla ilgili ihlal davalarına (ya da en azından ana yükümlülüklerle ilişkin ihlallere) doğrudan Sözleşmeye başvurarak bakabilmesini sağlamaktadır.

58. Hakim, savcı ve hukukçuların mesleklerini icra ederken su hakkına daha fazla dikkat etmeleri konusunda taraf Devletlerce teşvik edilmesi gerekmektedir.

59. Taraf Devletler, savunmasız veya toplum dışına itilmiş grupların su hakkının gerçekleştirilmesine destek olmak amacıyla, insan hakları savunucuları ile sivil toplumun diğer üyelerinin çalışmalarına saygı duymalı, ve bu çalışmalarını korumalı, kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir.

VI. DEVLETLER DIŞINDA KALAN AKTÖRLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

60. Birleşmiş Milletler birimleri ve suyla ilgili olarak çalışan diğer uluslararası örgütlerin (örneğin Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (HABITAT), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma

²⁸ Bkz. E. Riedel, "New bearings to the State reporting procedure: practical ways to operationalize economic, social and cultural rights – The example of the right to health (*Devlet raporlama usulüne ilişkin yeni duruşlar: ekonomik, sosyal ve kültürel hakların işlevselleştirilmesi için pratik yollar – Sağlık hakkı modeli*)" S. Von Schorlemer (ed.) içinde, *Praxishandbuch UNO*, 2002, s. 345-358. Komite, burada, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Uygulama Planına (2002) dikkat çekmektedir; buna göre, güvenli içme suyuna erişemeyen veya bunu maddi olarak karşılayamayan kişiler (Bin Yıl Bildirgesinde de açıklandığı üzere) ile temel sağlık koruma hizmetlerine erişimi olmayan kişilerin oranının, 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi taahhüt edilmektedir.

²⁹ Çevre ve Kalkınma konulu Rio Bildirgesinin 10. İlkesi (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, bkz. 5 No'lu son not), çevresel meselelerle ilgili olarak, "başvuru yolları ve tazminat dahil adli ve idari usullere etkili erişimin sağlanacağını" belirtmektedir.

Programı (UNDP)), ve ayrıca Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi ticaretle ilgili çalışan uluslararası örgütlerin, kendi uzmanlık alanları dahilinde ve su hakkının ulusal düzeyde uygulanması ile ilgili olarak taraf Devletlerle etkili bir şekilde işbirliği yapması gerekmektedir. Uluslararası mali kurumların, bilhassa da Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının, kredi politikalarında, kredi anlaşmalarında, yapısal uyum programlarında ve diğer kalkınma projelerinde (ayrıca bkz. 2 No'lu genel yorum (1990)) su hakkının kullanımını teşvik edecek şekilde bu hakkı göz önünde bulundurması gerekmektedir. Komite, taraf Devlet raporlarını ve Devletlerin su hakkını gerçekleştirme yükümlülüklerini yerine getirebilme güçlerini incelerken, diğer aktörler tarafından sağlanan desteğin etkilerini de dikkate alacaktır. İnsan hakları hukuku ve ilkelerinin, uluslararası örgütler tarafından program ve politikalara dahil edilmesi, su hakkının uygulamasını büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonunun, ve ayrıca sivil toplum örgütleri ile diğer kuruluşların acil durum zamanlarında insancıl yardım ve afet yardımı konusunda aldığı roller özel öneme sahiptir. Yardım sağlanması ve dağıtımı ile su ve su tesislerinin yönetiminde, en savunmasız ve toplum dışına itilmiş gruplara öncelik tanınmalıdır.